

Dezintegracja procesu wychowania

PIOTR MAZUR, ANITA FAMULA-JUCZAK
Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna IGNATIANUM
Krakow, Polska
Uniwersytet Zielonogórski
Zielona Góra, Polska

Streszczenie

W artykule zawarte zostały refleksje na temat dezintegracji procesu wychowania, która występuje we współczesnym społeczeństwie. Pierwsza część tekstu poświęcona będzie przybliżeniu rozumienia przez autorów procesu wychowania. W drugiej części ukazane zostaną charakterystyczne przemiany, które obejmują współczesne społeczeństwo. Podsumowaniem będzie ukazanie zmian zachodzących w społeczeństwie a przyczyniających się do dezintegracji procesu wychowania.

Słowa kluczowe

wychowanie, edukacja, społeczeństwo

Abstract

The paper presents the reflections on the disintegration process of education that occurs in modern society. The first part will be devoted to text comprehension by the authors approximate the process of education. The second part will be shown characteristic changes that include contemporary society. Summary will show the changes in society and contributing to the disintegration process of education.

Key words

education, society

Wstęp

Dokonujące się wokół nas przemiany obejmujące przebudowę naszego życia spowodowane rewolucją przemysłową i elektroniczną spowodowały, że przed wychowaniem jednostki stoją nowe i niezwykle trudne zadania, których wykładnikiem jest przygotowanie jednostek do życia w warunkach rozstrzygających o przetrwaniu ludzkości.

Rozumienie wychowania powinno być powiązane z przyszłością, szczególnie, że współczesne społeczeństwo cechuje proces szybkich zmian zachodzących we wszystkich dziedzinach. Zadaniem systemu edukacji jest przygotowywanie młodzieży do tego, by dawała sobie radę w sytuacjach

nowych i w podejmowaniu nowych zadań¹²³. Ponadto wychowanie nie przebiega w oderwaniu od procesów społecznych i jest zależne od ich dynamiki i podlega tym samym prawidłowościom co życie społeczne.

Zanim przystąpimy do ukazania wybranych czynników powodujących dezintegrację procesu wychowania uściślimy przyjęte przez nas rozumienie kategorii dezintegracja¹²⁴. W języku potocznym jest ona najczęściej postrzegana pejoratywnie. W Słowniku Języka Polskiego czytamy, że dezintegracja to „rozbiecie, rozproszenie, rozprężenie pewnej całości; proces rozpadu określonej całości na elementy cząstkowe”¹²⁵. Przyjmujemy zatem, że pod wpływem różnorodnych czynników, z którymi możemy spotkać się we współczesnym społeczeństwie dochodzi do rozpadu procesu wychowania.

Wychowanie – ujęcie definicyjne

W literaturze pedagogicznej, psychologicznej, jak również socjologicznej odnajdujemy różne definicje wychowania. Ukazana w nich rola wychowawcy i wychowanka jest różna, w zależności od przyjętego przez autorów paradygmatu teoretycznego. M. Łobocki dokonując przeglądu ujęć wychowania w świetle koncepcji psychologicznych wskazuje, że według koncepcji behawiorystycznej wychowanie jest „jednie bezpośrednim oddziaływaniem wychowawcy na wychowanka, polegającym na jawnym kierowaniu jego rozwojem, nieuwzględnianiu i wręcz lekceważeniu przysługującego mu prawa do własnej aktywności i samodzielności”¹²⁶. W takim ujęciu wychowanek jest jednostką bierną, zewnątrz sterowaną, natomiast wychowawca ukazany jest, jako podmiot oddziaływań wychowawczych a wszelkie próby manipulacji i indoktrynacji są nie tylko usprawiedliwiane ale w pełni akceptowane. Postrzeganie wychowanka, jako „przedmiotu” oddziaływań wychowawczych powoduje, że proces wychowania jest działaniem ściśle zaplanowanym, zmierzającym do osiągnięcia wyznaczonych celów. Procesem, w którym nie uwzględnia się potrzeb i zainteresowań jednostki oraz nie dopuszcza się interwencji czynników zewnętrznych.

¹²³ Zob. R. Borowicz, *Polacy wobec wyzwań nowych czasów*, „Kultura i Edukacja” 1994 nr 3, s. 9.

¹²⁴ Na gruncie psychologii możemy spotkać, wprowadzone przez K. Dąbrowskiego określenie „dezintegracja pozytywna”. Autor zakłada, że osiągnięcie oczekiwanych efektów w zakresie swojego rozwoju jest możliwe dzięki rozbiciu pewnych integralnych elementów, zabieg ten pozwala na kształtowanie nowej, bardziej doskonałej, twórczej osoby.

¹²⁵ Słownik Języka Polskiego, PWN, Warszawa 1999, ISBN 83-01-11835-0, s. 365.

¹²⁶ M. Łobocki, *Teoria wychowania w zarysie*, IMPULS, Kraków 2009, ISBN 978-83-7587-081-7, s. 61.

Autorzy, którym bliskie są założenia psychologii humanistycznej postrzegają wychowanie, jako wspieranie wychowanka w naturalnym rozwoju¹²⁷. Wychowawca ma na celu stworzenie atmosfery pozbawionej lęku, frustracji i stresów. Wychowawcy nie są osobami odpowiedzialnymi za rozwój wychowanka, postrzegani są raczej jako osoby „towarzyszące” uczniowi

Inne podejście do wychowania odnajdujemy u autorów, którzy w swych rozważaniach nawiązują do założeń psychologii poznawczej. Wychowanie jest wzajemną interakcją wychowawcy i wychowanka. Pod wpływem procesu wychowania zmiana dokonuje się zarówno u wychowawcy jak i wychowanka.¹²⁸ W procesie wychowania uwzględnia się doświadczenia zdobyte przez wychowanka jak również bierze się pod uwagę jego cechy osobowe. Wychowanie najogólniej jest procesem podczas którego wychowanek kształtuje dyspozycje pozwalające mu na konstruktywne kształtowanie życia społecznego, harmonijne współżycie z innymi jak również do doznawania osobistego szczęścia¹²⁹.

Reasumując powyższe rozważania można powiedzieć, że proces wychowawczy „(...) skupiony jest wokół realizacji określonego celu lub zespołu celów. Podejmowane w jego ramach czynności mają prowadzić do organizacji określonej serii sytuacji wychowanych oraz do odpowiedniego manipulowania wszystkimi jej elementami. Przede wszystkim muszą one oczywiście prowadzić do zewnętrznej lub wewnętrznej aktywizacji dziecka. Organizacja i porządek wszystkich działań wychowawczych składających się na realizację danego procesu wychowania stanowi jego strukturę”¹³⁰. I jak podkreśla H. Muszyński realizacja procesu wychowawczego „polega na pobudzaniu wychowanków do określonej aktywności oraz organizowaniu odpowiednich doświadczeń z tym związanych. (...) zabiegi te dokonują się w pewnych układach sytuacji, które mogą być bądź wywołane, bądź tylko kontrolowane, kierowane i odpowiednio modyfikowane”¹³¹. Proces wychowania zmierza do kształtowania osobowości wychowanka. Projektując proces wychowania należy uwzględnić cechy wrodzone wychowanka, jego aktywność oraz wpływ świata zewnętrznego. Dlatego też istnieje konieczność spojrzenia na proces wychowania jako na ciąg następujących po sobie zmian, które obejmują nie tylko jednostkę ale również środowisko, w

¹²⁷ Zob. J. Sołowej, *Koncepcje kształcenia C. Rogersa, i I.P. Torrance’a*, Gdańsk 1988, ISBN 83-7017-232-6, s. 35.

¹²⁸ L. Lachytová, *Unalożenia narkotykowe*, Zamojskie studia i materialy, Zamość 2007, ISSN 1507-9090.s. 89-90.

¹²⁹ Zob. B. Suchodolski, *Pedagogika*, PWN, Warszawa 1971, s. 254.

¹³⁰ H. Muszyński, *Podstawy wychowania społeczno – moralnego*, PWN, Warszawa 1967, ISBN 83-02-03118-6 s. 109.

¹³¹ Tamże.

którym ona przebywa¹³². Biorąc pod uwagę, że rozwój osobowości wychowanka obejmuje samego wychowanka jak również środowisko, w którym on przebywa to można powiedzieć, że proces wychowania obejmuje trzy podstawowe serie zmian: zmiany związane z działaniami wychowawczymi; zmiany w wytworzonych relacjach pomiędzy wychowankiem a jego otoczeniem społecznym oraz zmiany w osobowości wychowanka.

Współczesne społeczeństwo - (nie) pewna przyszłość (?)

Bogdan Suchodolski w swoich rozważaniach wielokrotnie podkreślał, że zadaniem wychowawców jest przygotowanie wychowanków do funkcjonowania w zmieniającym się społeczeństwie. Powyżej zaznaczyliśmy, że społeczeństwo, w którym żyje jednostka ma na nią wpływ a co za tym idzie wpływa również na proces wychowania. Nasuwa się, zatem pytanie: co charakteryzuje współczesne społeczeństwo? Odpowiedź na powyższe pytanie jest niezwykle trudna, gdyż analizując literaturę można zauważyć, że pojawiały się różne koncepcje za pomocą, których próbowano określić współczesne społeczeństwo. Analiza poszczególnych koncepcji pozwala na sformułowanie podstawowej tezy – wszystkie one wskazują, że społeczeństwo ulega nieustannym, dynamicznym zmianom¹³³.

Analiza przeszłości coraz rzadziej jest możliwa do wykorzystania przy planowaniu przyszłości, trudno na podstawie chociażby na podstawie studium cykli zjawisk ekonomicznych przewidzieć przyszłość, gdyż „Żyjemy w epoce zasadniczych przemian, które niosą za sobą przerwanie rytmu, braki ciągłości, zasadnicze zmiany kierunków”¹³⁴. B. Suchodolski podkreśla, że „Cywilizacja współczesna przynosi szybkie i głębokie przemiany we wszystkich dziedzinach życia. (...) Oddaje w ręce ludzi potężne środki panowania nad siłami przyrody, wyzwolenia ludzi z jarzma ciężkiej pracy fizycznej, zlikwidowania klęski głodu i ciemnoty. Odślania przed ludźmi perspektywy opanowania kosmosu, sięgnięcia do gwiazd i księżyca, przełamania sił ciężenia, przykuwających nas do naszej planety. Jest to cywilizacja wielkich osiągnięć i jeszcze większych planów; wielkich przemian i wielkich niebezpieczeństw; śmiałych wysiłków i wielkiego ryzyka”¹³⁵.

¹³² R. Miller, *Proces wychowania i jego wyniki*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1966, ISBN 83-01-06770-5, s. 7 – 16.

¹³³ Zob. M. Gwozda, *Mezi idealismem názorů a realismem postojů (mladé pokolení Poláků 20 let po společenských změnách)*, w: Z. Bakošová, E. Jarosz, *Sociální pedagogika ve střední Evropě – současný stav a perspektivy*, Brno 2009, ISBN 978-80-87182-08-6, s. 247-252.

¹³⁴ A. Peccei, *Przyszłość jest w naszych rękach*, PWN, Warszawa 1987, ISBN 83-01-06770-5, s. 28.

¹³⁵ B. Suchodolski, *Kształt życia*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1979, ISBN 83-10-07673-8 s. 55.

Przyczyn niebezpieczeństw i ryzyka należy upatrywać w takich zjawiskach jak: eksplozja demograficzna; brak planów i programów rozwiązania takich problemów jak ubóstwo, nędza, głód; dewastacja i degradacja biosfery; światowy kryzys gospodarczy (recesja, zachowanie porządku monetarnego i finansowego, inflacja, bezrobocie, marnowanie zasobów); wyścig zbrojeń połączony z postępującą militaryzacją świata; głębokie i lekceważone patologie społeczne (przejawiające się takich zjawiskach jak narkomania, agresja, nietolerancja, terroryzm); anachroniczny rozwój techniczno-naukowy (postęp technologiczny nieuwzględniający potrzeb społecznych) oraz brak moralnego i politycznego przywództwa¹³⁶.

Wybrane czynniki dezintegrujące proces wychowania

Dlaczego współczesne społeczeństwo implikuje dezintegrację procesu wychowania? Z uwagi na ograniczenia niniejszego tekstu skupimy się tylko na wybranych czynnikach dezintegrujących proces wychowania.

Utrudnienia w projektowaniu i realizowaniu procesu wychowania są uwarunkowane narastającym niespójnością systemu wartości. M. Wojciechowski podkreśla, że „Niespójność społecznego systemu wartości rozciąga się także na dziedzinę poglądów wychowawczych przedstawiających obraz niezmiernie chaotyczny. Prawie niemożliwe jest znalezienie poglądu na temat oddziaływań wychowawczych, co do którego panowałaby powszechna zgoda i któremu nie przeczyłby inny, dokładnie przeciwstawny pogląd (...). Pociąga to za sobą zgeneralizowaną reakcję rodziców i nauczycieli wobec wychowanków w postaci obronnego ograniczenia wymagań do nauki szkolnej i koncentracji na przedmiotach abstrakcyjnych bądź oderwanych od bezpośredniej rzeczywistości rodzinnej, szkolnej i społecznej. To, co dotyczy stosunku dziecka do świata i innych ludzi, określenia własnego miejsca w świecie oraz nabywania umiejętności współpracy z innymi pozostaje poza obrębem zainteresowań dorosłych”¹³⁷.

Nowoczesna cywilizacja „opiera się w coraz większej mierze na nauce, oznacza to, iż w coraz większym stopniu i coraz głębiej ludzie muszą kształtować styl ich życia zawodowego i społecznego zgodnie z wymaganiami nauki”¹³⁸. Dlatego też wykształcenie powinno być wartością w życiu jednostki, powinno również stwarzać jej możliwości pozyskania pracy.

¹³⁶ Zob. A. Peccei, *Przyszłość jest w naszych rękach*, dz. cyt., s. 39; M. Castells, *Spółczesność informacyjna i państwo dobrobytu: model fiński*, przeł. M. Penkala, M. Sutowski, Warszawa 2009, ISBN 978-83-61006-27-5, s.28-40.

¹³⁷ M. Wojciechowski, *Na czym polega kryzys wychowania. Głos w dyskusji*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1993 nr 3, s. 103-104.

¹³⁸ B. Suchodolski, *Wychowanie i strategię życia*, WSiP. Warszawa 1987, ISBN 83-02-01302-1, s. 80.

We współczesnym społeczeństwie wykształcenie przestało mieć charakter egalitarny¹³⁹.

Dostęp do wiadomości staje się coraz bardziej powszechny – chociażby z uwagi na rozwijającą się technologię informacyjną. Z roku na rok obserwujemy wzrost liczby osób legitymujących się wyższym wykształceniem. Z badań prowadzonych przez zespół Czapińskiego wynika, że zwiększa się „terytorialne zróżnicowanie aktywności edukacyjnej, szczególnie dla mężczyzn. W 2009 r. odsetek kobiet w wieku 20-24 lata aktywnych edukacyjnie waha się w miastach między 64 proc. a 87 proc. (w 2007 między 60 proc. a 84 proc., w 2005 r. między 59 proc. a 76 proc.), na wsi wynosi 54,5 proc. (w 2007 r. 54 proc., w 2005 r. – 59 proc.). Odsetek mężczyzn zamieszkujących w miastach i korzystających z usług edukacyjnych w trybie szkolnym i pozaszkolnym wynosi od 51 proc. do 81 proc. (w 2007 r. 57-81 proc., w 2005 r. - 46-69 proc.) i jest znacząco wyższy od wartości zanotowanych dla wsi – 42 proc. (w 2007 r. 43 proc., w 2005 r. 42 proc.)”¹⁴⁰.

Z drugiej strony, wykształcenie nie stanowi o możliwości podjęcia pracy zgodnie z posiadanymi kwalifikacjami. Niestety posiadanie wyższego wykształcenia nie gwarantuje możliwości podjęcia pracy zgodnej z posiadanymi kwalifikacjami. Stąd też zadaniem wychowawców jest zniwelowanie dysonansu pojawiającego się u wychowanków, a dotyczącego nauki jako wartości. W świecie opartym na konsumpcji młodzi ludzie zauważają, że nie zawsze zdobywanie wiadomości i podnoszenie kwalifikacji staje się przyczynkiem do „lepszego życia”. Skutkiem transformacji a konkretnie przeżywanego kryzysu był spadek znaczenia wykształcenia jako wartości. W odczuciu wielu ludzi wykształcenie nie zapewniało większych dochodów, wyższego poziomu życia¹⁴¹.

Funkcjonowanie jednostki we współczesnym społeczeństwie związane jest z umiejętnością współpracy z innymi. Konieczne jest wytworzenie i funkcjonowanie w sieci czyli rozmawianie z innymi, dzielenie się pomysłami, informacjami i zasobami¹⁴². Analizując dotychczasowe wyniki badań dotyczących zaangażowania ludzi w działalność różnorodnych grup społecznych czy też stowarzyszeń można powiedzieć, że nadal w polskim społeczeństwie pokutuje duch minionych czasów. Jak piszą autorzy książki *Polacy a nowa rzeczywistość ekonomiczna*: „Realny socjalizm wykształcił sposób uczestnictwa w życiu publicznym charakteryzującym się

¹³⁹ A. Radzewicz – Winnicki, *Spółczesność w trakcie zmiany*, GWP, Gdańsk 2005, ISBN 83-89120-75-5, s. 45.

¹⁴⁰ I. Grabowska, I. E. Kotowska, *Edukacja*, [w:] *Diagnoza społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, red. J. Czapiński, T. Panek, Warszawa 2010, s. 90.

¹⁴¹ Zob. L. Beskid, R. Milic-Czerniak, Z. Sufin, *Polacy a nowa rzeczywistość ekonomiczna. Procesy przystosowania się w mikroskali*, Warszawa 1995.

¹⁴² J. N. Naisbitt, *Megatrendy*, Poznań 1997, Zysk i S-ka, ISBN 83-7150-071-8 s. 57.

formalizmem i fasadowością. Istniały masowe organizacje, stowarzyszenia, związki, ale przynależność do nich miała czysto formalny charakter. Ich istnienie opierało się faktycznie na płatnych funkcjonariuszach, tzw. działaczach, traktujących przynależność do tych organizacji jako źródło różnych przywilejów. Autentyczne społecznikostwo było wyjątkiem, dominowała postawa nieangażowania się w życie publiczne i postawa ta bardzo mocno się utrzymała¹⁴³.

Aktualnie jak dowodzą autorzy książki brak zaangażowania społecznego może być efektem zaabsorbowania własnymi problemami, brakiem zaufania do elit politycznych¹⁴⁴, poczuciem niewielkiego wpływu na sprawy publiczne, nieumiejętnością zrzeszania się wokół wspólnych spraw, potrzeb i interesów. A przecież jak pisze A. Sułek „Społeczeństwo obywatelskie to sieć dobrowolnych organizacji, działań i kontaktów, które wypełniają przestrzeń między jednostką a społeczeństwem, obywatelem a państwem. Jest ono ważnym elementem demokracji. W tworzących je stowarzyszeniach i wspólnych działaniach ludzie nabywają doświadczeń demokratycznych i wyrabiają w sobie umiejętności obywatelskie, a kompetencja obywatelska potrzebna jest zarówno demokracji, jak i samym obywatelom. Ustrój demokratyczny potrzebuje obywateli, którzy chcą i potrafią obsługiwać jego mechanizmy, zaś obywatele pozbawieni umiejętności obywatelskich nie skorzystają z oferowanych im przez demokrację możliwości wyrażania swych preferencji i realizacji interesów. Rozwój demokracji i przyrost kompetencji obywatelskich w społeczeństwie wzmacniają się nawzajem”¹⁴⁵.

Niestety jak czytamy w *Diagnozie Społecznej 2009* „Stopień zrzeszenia się, odsetek obywateli, którzy należą do organizacji dobrowolnych jest najprostszą miarą stanu społeczeństwa obywatelskiego. W Polsce w 2009 r. członkami „jakichś organizacji, stowarzyszeń, partii, komitetów, rad, grup religijnych, związków lub kół” było 13,2 proc. badanych; z czego 10,1 proc. należało tylko do jednego stowarzyszenia; 2,3 proc. do dwóch, a 0,8 proc. do dwóch lub więcej; 86,8 proc. nie należy do żadnej organizacji”¹⁴⁶.

Z badań przeprowadzonych w ramach *Diagnozy Społecznej 2009* wynika, że Polacy mają mało doświadczeń obywatelskich, doświadczeń, które gromadzi się poprzez działania w organizacjach, uczestnictwo w oddolnych

¹⁴³ L. Beskid, R. Milic-Czerniak, Z. Sufin, *Polacy a nowa rzeczywistość ekonomiczna. Procesy przystosowania się w mikroskali*, Warszawa 1995, s. 179.

¹⁴⁴ Szerzej zob. P. Gliński, *Aktywność aktorów społecznych*, [w:] *Społeczeństwo w transformacji. Ekspertyzy i studia*, red. A. Rychard, M. Fedorowicz, Wyd. Instytut Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa 1993, ISBN 83-85194-72-X, s. 229.

¹⁴⁵ A. Sułek, *Doświadczenie i kompetencje obywatelskie Polaków* [w:] *Diagnoza społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, red. J. Czapiński, T. Panek, Warszawa 2010, s. 265.

¹⁴⁶ Tamże.

inicjatywach społecznych, a nawet w zebraniach publicznych w najbliższym sąsiedztwie. „Skoro Polacy tak słabo się zrzeszają, rzadko sami podejmują działania na rzecz własnych społeczności, niechętnie się zbierają, by coś wspólnie postanowić a potem zrobić, to nie mają okazji, by się nauczyć zorganizowanego działania społecznego i nabyć umiejętności potrzebnych do życia w społeczeństwie obywatelskim. Nie mogą się nauczyć, jak działa najprostsza organizacja dobrowolna, jak się zorganizować w celu rozwiązania lokalnego problemu, jak poprowadzić zebranie, żeby nie skończyło się bez efektu, jak przekonywać innych do swoich racji i znaleźć sojuszników, jak przeprowadzić wybory, jak napisać pismo do urzędu i wpłynąć na jego decyzję”¹⁴⁷. Nieuczestniczenie w stowarzyszeniach i innych organizacjach może wynikać z uogólnionego braku zaufania. Brak doświadczeń związanych z funkcjonowaniem w społeczeństwie demokratycznym powoduje narastanie zjawiska dezintegracji procesu wychowania.

Wychowawcy stoją przed trudnym zadaniem. Celem wychowania we współczesnym społeczeństwie jest przygotowanie wychowanków do współdziałania i podejmowania własnych inicjatyw, uczenie myślenia które powinno być rozwijane zarówno przez uwzględnienie indywidualnych potrzeb i umiejętności człowieka oraz przez uwzględnienie społecznego współżycia i współdziałania. Myślenie człowieka powinno być rozbudzone przez konkretne i pełne uczestnictwo człowieka w życiu społecznym.¹⁴⁸ „Wychowanie umysłowe tak rozumiane nie jest wyłącznie kształceniem umysłu, lecz jest przede wszystkim kształceniem człowieka posługującego się umysłem. Znaczy to, iż podstawowe znaczenie w wychowaniu uzyskuje to wszystko, co uruchamia poznawcze zainteresowania i potrzeby, intelektualne niepokoje i pytania, napięcie woli w dążeniu do prawdy i weryfikowaniu formułowanych sądów; to wszystko co sprawia, iż umysłowa sfera w osobowości człowieka staje się żywa i dynamiczna, pobudzająca do zaangażowania, interesująca”¹⁴⁹.

B. Suchodolski zaznacza, że w zakresie wychowania umysłowego powinno chodzić o budzenie zdziwienia, kształtowanie chęci do zmiany środowiska¹⁵⁰. Dążenie do rozwijania u wychowanków myślenia nastawionego na chęć zmiany środowiska, współpracę z innymi jest bardzo trudne skoro w swoim środowisku zdobywają oni zdecydowanie odmienne doświadczenia.

¹⁴⁷ Tamże, s. 270.

¹⁴⁸ L. Lachytová, *SúčasnÉ formy starostlivosti o seniorov*, Prešov 2008, ISBN 978-80-89372-04-1, s. 21-22.

¹⁴⁹ B. Suchodolski, *Wychowanie i strategie życia*, dz. cyt., s. 279.

¹⁵⁰ Por. tamże.

Rozwarstwienie społeczne

Czynnikiem powodującym dezintegrację procesu wychowania jest narastające w ostatnich latach rozwarstwienie społeczne. Zdaniem, Edmunda Trempały „obecnie marginalizacja i wykluczenie mają szerszą konotację i odnoszą się nie tylko do problemów socjalnych, lecz również do obszarów określających ogólną sytuację społeczno-kulturalną dzieci, młodzieży i dorosłego człowieka”¹⁵¹. Marginalizacja obejmuje coraz to szersze pola działalności ludzkiej. Jak wskazują wyniki badań zamieszczone przez zespół J. Czapińskiego¹⁵² z roku na rok zwiększa się liczba osób, które deklarują, że nie uczestniczą w życiu społecznym. Można przypuszczać, że coraz więcej dzieci i młodzieży - na skutek narastającego zjawiska marginalizacji - jest wychowywanych w warunkach deficytów materialnych, emocjonalnych jak również intelektualnych. Modyfikuje się ich system wartości, minimalizują się cele życiowe.

Reasumując można powiedzieć, że przed współczesnym wychowawcą stoją duże wyzwania. Proces wychowania przestał być przewidywalnym i planowym zabiegiem mającym na celu ukształtowanie osobowości wychowanka. Na skutek licznych przemian zachodzących w naszym społeczeństwie jest on nieustannie zakłócany i dochodzi do jego dezintegracji. Słuszne zatem wydają się słowa B. Śliwerskiego, który dowodzi, że w kształceniu a przede wszystkim pedagogicznym niezbędne jest włączanie myślenia pedagogicznego¹⁵³.

Literatura

BESKID, L., MILIC-CZERNAK, R., SUFIN, Z.: *Polacy a nowa rzeczywistość ekonomiczna. Procesy przystosowania się w mikroskali*. Warszawa: Wyd. IFIS PAN, 1995.

BOROWICZ, R.: *Polacy wobec wyzwań nowych czasów*. „Kultura i Edukacja” 1994 nr 3, s. 7-15.

CASTELLS, M.: *Spółczesność informacyjna i państwo dobrobytu : model fiński*. Warszawa, 2009. ISBN 978-83-61006-27-5.

GLIŃSKI, P.: *Aktywność aktorów społecznych*. In: *Spółczesność w transformacji. Ekspertyzy i studia*, ed. A. Rychard, M. Fedorowicz. Wyd.

¹⁵¹ E. Trempała, *Zagrożenia rozwoju człowieka marginalizacją i wykluczeniem w środowiskach lokalnych a pedagogika społeczna*, [w:] *Marginalizacja w problematyce pedagogiki społecznej i praktyce pracy socjalnej*, red. K. Marzec-Holka, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2005, ISBN 83-7096-540-7 s.47.

¹⁵² Zob. *Diagnoza społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*. red. J. Czapiński, T. Panek, Warszawa 2010.

¹⁵³ Zob. B. Śliwerski, *Myśleć jak pedagog*, GWP, ISBN 978-83-7489-295-7, Sopot 2010.

Instytut Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa, 1993, ISBN 83-85194-72-X, s. 219-250.

GRABOWSKA, I., KOTOWSKA, I. E.: *Edukacja*. In: *Diagnoza społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*. ed. J. Czapiński, T. Panek. Warszawa, 2010, s. 88-101.

GWOZDA, M.: *Mezi idealismem názorů a realismem postojů (mladé pokolení Poláků 20 let po společenských změnách)*. In: *Sociální pedagogika ve střední Evropě – současný stav a perspektivy*. ed. Z. Bakošová, E. Jarosz. Brno, 2009, ISBN 978-80-87182-08-6, s. 248.

LACHYTOVÁ, L.: *Unależnienia narkotykowe*. In: *Zamojskie Studia i Materialy*. Zamość, 2007, s. 85-93. ISSN1507-9090.

LACHYTOVÁ, L.: *SúčasnÉ formy starostlivosti o seniorov*, Prešov. ISM, 2008, s.111

ISBN 978-80-89372-04-1.

ŁOBOCKI, M.: *Teoria wychowania w zarysie*. Kraków: IMPULS, 2009. ISBN 978-83-7587-081-7.

MILLER, R.: *Proces wychowania i jego wyniki*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1966. ISBN 83-01-06770-5.

MUSZYŃSKI, H.: *Podstawy wychowania społeczno – moralnego*. Warszawa: PWN, 1967. ISBN 83-02-03118-6.

NAISBITT, J. N.: *Megatrendy*. Poznań: Zysk i S-ka, 1997. ISBN 83-7150-071-8.

PECCEI, A.: *Przyszłość jest w naszych rękach*. Warszawa: PWN, 1987. ISBN 83-01-06770-5.

RADZIEWICZ-WINNICKI, A.: *Spółeczeństwo w trakcie zmiany*. Gdańsk: GWP, 2005. ISBN 83-89120-75-5.

SOŁOWEJ, J.: *Koncepcje kształcenia C. Rogersa, i I.P. Torrance'a*. Gdańsk, 1988. ISBN 83-7017-232-6.

SUCHODOLSKI, B.: *Kształt życia*. Warszawa: Nasza Księgarnia, 1979. ISBN 83-10-07673-8.

SUCHODOLSKI, B.: *Pedagogika*. Warszawa: PWN, 1971.

SUCHODOLSKI, B.: *Wychowanie i strategie życia*. Warszawa: WSiP, 1987. ISBN 83-02-01302-1.

SUŁEK, A.: *Doświadczenie i kompetencje obywatelskie Polaków*. In: *Diagnoza społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*. ed. J. Czapiński, T. Panek. Warszawa, 2010, s. 265-270.

ŚLIWERSKI, B.: *Myśleć jak pedagog*. Sopot: GWP, 2010. ISBN 978-83-7489-295-7.

TREMPAŁA, E.: *Zagrożenia rozwoju człowieka marginalizacją i wykluczeniem w środowiskach lokalnych a pedagogika społeczna*. In: *Marginalizacja w problematyce pedagogiki społecznej i praktyce pracy*

socjalnej, ed. K. Marzec-Holka. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2005. ISBN 83-7096-540-7 , s. 46-52.

WOJCIECHOWSKI, M.: *Na czym polega kryzys wychowania. Głos w dyskusji.* „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1993 nr 3, s. 103-104.